

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІЗАЦІЇ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ

Т.І. Губіна, О. Чурикова
Полтава

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Актуальність проблеми. Проблема девіантної поведінки у підлітковому віці є дуже актуальною в нашій країні. Спостерігається стрімке зростання правопорушень серед підлітків, збільшується кількість втеч дітей з дому. Поширилась девіантна поведінка у сфері комерційно-бізнесових об'єднань. Численні групи підлітків зайняті «дикими» формами комерції, часто демонструючи схильність до аморальних вчинків, агресивних дій, порушуючи елементарні правила міжособистісного спілкування, особливо в поїздах, на вокзалах і ринках. Поширюються агресивно-бійцівські угруповання неповнолітніх. Девіантну спрямованість поведінки з агресивною суттю мають деякі форми епатажної самодіяльності, в основі яких лежить виклик нормам моралі, канонам, правилам.

Проблеми девіантної поведінки, різні її аспекти у підлітковому віці, досліджувались вітчизняними вченими. Так, Л.М.Зюбін виділив варіанти девіантної поведінки, С.А.Белічева досліджувала прояви девіантної поведінки, Амбрумова А.Г., Тихоненко В.А. - суїцидальну поведінку, Маценко В. - характерні риси особистості неповнолітніх правопорушників. Е.В.Заїка, Н.П.Крейдун, А.С.Ячина комплексно досліджували деформації особистості підлітка та виникнення протиправної поведінки. Адиктивну поведінку досліджували Н.Ю.Максимова, Б.С.Братусь, Л.Г.Леонова, Н.Л.Бочкарьова, А.В.Гоголева. Н.А.Сирота та В.М.Ялтонський досліджували копінг-поведінку підлітків та визначили моделі поведінки, які сприяють виникненню девіантної поведінки.

На теперішній час існують різні точки зору відносно особливостей формування девіантної поведінки. Різні дослідження виявляли різні фактори. На це звернули увагу В.Маценко, Л.Г.Леонова, Н.Л.Бочкарьова, І.Рудницька, А.Д.Гонєєв.

Актуальність даного дослідження полягає в необхідності виявлення психологічних особливостей формування девіантної поведінки у підлітковому віці, що має значення для профілактики девіантної поведінки.

Мета дослідження – визначити психологічні особливості формування девіантної поведінки у підлітковому віці. Завдання дослідження – здійснивши теоретичний аналіз, виявити та експериментально підтвердити значення таких факторів як: поведінка батьків та відношення підлітків до неї, застосування індивідуальних копінг-стратегій у напружених ситуаціях, особливості соціально-психологічної адаптованості, у формуванні девіантної поведінки підлітків.

«Девіантна поведінка – система вчинків або окремі вчинки, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим або моральним нормам» [6, 23]. Девіантна поведінка підлітка може проявлятися [1]: як особливості окремих психічних процесів (підвищена рухливість нервових процесів або їх загальмованість; їх стійкість або слабкість; підвищена

активність або пасивність дитини; зосередженість або розсіяність; підвищена збудливість та афективність та ін.); як соціально обумовлені якості особистості та риси характеру (неорганізованість, незібраність, лінь, неухважність, недисциплінованість, брехливість, дратливість, капризність, впертість, грубість, агресивність, жорстокість); як низька загальна культура, негативне відношення до моральних норм та правил, до оточуючих людей (байдужість, невиконання завдань, пропуски занять, прогули, бродяжництво, конфлікти з однолітками та дорослими, копіювання зразків асоціальної поведінки, орієнтація на вузько групові інтереси та цінності); як шкідливі звички (паління, вживання алкоголю, токсичних та наркотичних засобів, захоплення азартними іграми).

Розрізняють такі види девіантної поведінки: агресивна поведінка, делінквентна поведінка, суїцидальна поведінка, залежна (адиктивна) поведінка.

За Гонєєвим А.Д. формуванню девіантної поведінки у підлітковому віці сприяють [1]: неадекватність реакцій підлітка у взаємовідносинах з оточуючими; неправильне відношення підлітка до нерівномірного розвитку кістково-м'язової системи, дисгармонії у координації рухів, невідповідності у розвитку серцево-судинної системи, процесу статевого дозрівання; прояв гіпертимного, циклоїдного, лабільного, істероїдного, шизоїдного, епілептоїдного, нестійкого типів акцентуацій характеру; дитячі поведінкові реакції (реакція відмови, реакція опозиції, реакція імітації, реакція компенсації, реакція гіперкомпенсації); специфічно підліткові поведінкові моделі (реакція емансипації, реакція групування з однолітками, реакція захоплення, сексуальні захоплення-реакції); особливості сімейного виховання; стихійно-групове спілкування. Л.Г.Леонова та Н.Л.Бочкарьова ще додають переважання пасивних копінг-стратегій у доланні стресових ситуацій [3].

Неправильне сімейне виховання призводить до ускладнень у сімейних відносинах між підлітком та батьками. Так як це період набуття ідентичності, а також спостерігається нестабільність емоційної сфери, неправильне сімейне виховання має вагомий вплив на формування девіантної поведінки у підлітковому віці. Підлітки з моделлю пасивної, дисфункціональної копінг-поведінки складають групу ризику формування девіантної поведінки. Підліткова дезадаптація починається з педагогічної занедбаності, перетворюючись у соціальну занедбаність, що сприяє виникненню девіантної поведінки.

Характеристика методів, вибірки та етапів дослідження. Емпіричне дослідження психологічних особливостей формування девіантної поведінки у підлітковому віці проводилось в два етапи. Перший організаційний етап був присвячений визначенню контингенту досліджуваних. Для дослідження було обрано 15 хлопців, які знаходяться на внутрішньо шкільному обліку (експериментальна група), та 15 хлопців – їх однолітків, які не знаходяться на обліку (контрольна група), - учнів 8 – 9 класів загальноосвітньої школи I – III ступенів №2 міста Охтирка Сумської області. На другому етапі було проведено дослідження схильності до девіантної поведінки за допомогою методики визначення схильності до девіантної поведінки (за А.Н.Орлом) [4]; досліджувались установки, поведінка і методи виховання батьків так, як їх бачать їхні діти-підлітки за допомогою опитувальника «Поведінка батьків та відношення підлітків до них» (за Шафером у модифікації З.Матейчика та П.Ржичана) [5; 144]; досліджувався індивідуальний стиль боротьби з стресом підлітків за допомогою методики визначення індивідуальних копінг-стратегій (за Е.Хаймом) [2; 262]; досліджувалась соціально-психологічна адаптованість підлітків за допомогою шкали соціально-психологічної адаптованості (за К.Роджерсом та Р.Даймондом у модифікації Т.В.Снегирьової) [2; 206].

Результати дослідження та їх аналіз. За отриманими результатами в експериментальній групі всі досліджувані (100%) схильні до девіантної поведінки на відміну від контрольної, де цей відсоток значно менший (40%). Особливістю поведінки батьків, у сприйманні підлітків експериментальної групи переважає психологічний контроль збоку матері який відчувають 53% досліджуваних експериментальної групи (для порівняння у контрольній групі цей показник складає - 20%). У досліджуваних

експериментальної групи переважають непродуктивні емоційні копінг-стратегії (53%), відповідно у контрольній групі 13%, продуктивні емоційні копінг-стратегії мають 20% експериментальної та 73% контрольної групи досліджуваних. Більше половини досліджуваних експериментальної групи (54%) мають низький коефіцієнт соціально-психологічної адаптованості і дуже невеликий відсоток (13%) мають високий показник за цим фактором. У стані емоційного дискомфорту знаходяться більшість досліджуваних експериментальної (73%) та лише 20% досліджуваних контрольної групи. у стані очікування зовнішнього контролю знаходяться 60%-експериментальної та 27% контрольної групи досліджуваних.

Порівняльна таблиця результатів дослідження

№ п/п	Показники	Більшість досліджуваних експериментальної групи	Більшість досліджуваних контрольної групи
1	Схильні до девіантної поведінки	+	-
2	Відчувають психологічний контроль матері	+	-
3	Відчувають психологічну автономію	-	+
4	Відчувають відкритий контроль	+	-
5	Відчувають прихований контроль	-	+
6	Використовують непродуктивні емоційні копінг-стратегії	+	-
7	Коефіцієнт соціально-психологічної адаптованості	Низький	Високий, середній
8	Емоційний дискомфорт	+	-
9	Очікування зовнішнього контролю	+	-

Особливо цікавим є той факт, що більше половини досліджуваних експериментальної групи знаходяться в стані очікування зовнішнього контролю та у стані емоційного дискомфорту, що є факторами соціально-психологічної дезадаптації.

Звертає на себе увагу той факт, що більшість досліджуваних експериментальної групи схильні до агресивної поведінки, а з емоційних непродуктивних копінг-стратегій - використовують агресію. Таким чином у стресових ситуаціях схильність переходить у поведінку.

Результати дослідження свідчать про те, що психологічний контроль матері породжує очікування зовнішнього контролю у взаємовідносинах з іншими людьми. Підлітки звикли до контролю матері і очікують його зі сторони оточуючих, вони пасивні у вирішенні життєвих завдань, легко підпадають під сторонній вплив, в тому числі і негативний. Все це впливає на емоційний стан підлітка, спричиняючи емоційний дискомфорт.

Також психологічний контроль матері не дає змогу підлітку набути власного досвіду адекватного реагування на стресові фактори. Найчастіше підлітки використовують агресію – як відповідну реакцію на контроль матері. Це відображується у емоційному дискомфорті у відносинах з оточуючими.

Таким чином, за результатами дослідження психологічний контроль матері, очікування зовнішнього контролю, використання непродуктивних емоційних копінг-стратегій, емоційний дискомфорт сприяють формуванню девіантної поведінки у підлітковому віці.

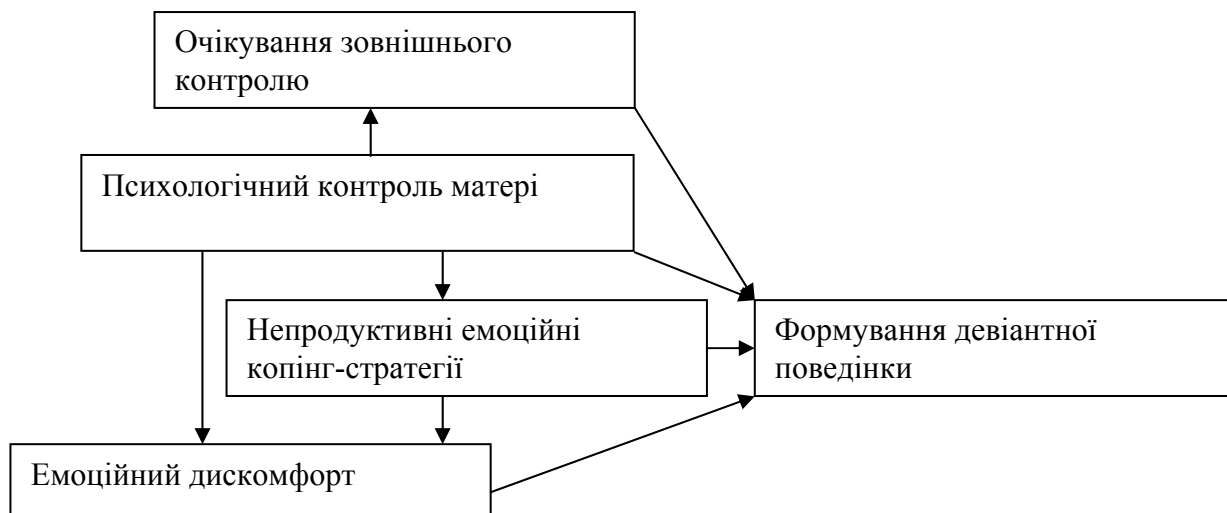

Схема зв'язку між психологічними особливостями формування девіантної поведінки у підлітковому віці

Висновки, рекомендації, перспективи подальших досліджень. На тлі глибоких вікових суперечностей такі чинники, як особливості сімейного виховання, недооцінювання дорослими нових вікових можливостей підлітків, порушення взаємин, ізоляваність в колективі, психологічна та соціальна дезадаптація підлітка створюють загрозу формування девіантної поведінки.

Результати емпіричного дослідження свідчать, що у підлітків із схильністю до девіантної поведінки спостерігаються наступні психологічні особливості: нижчий, ніж у інших підлітків, рівень відчуття позитивного інтересу та прийняття себе, відсутність любові та поваги, а іноді й просто ворожість з боку батьків. До соціально-психологічної особливості також належить переважання психологічного контролю матері, що породжує очікування зовнішнього контролю у взаємовідносинах з іншими людьми, сприяє формуванню непродуктивних емоційних копінг-стратегій, головною з яких є агресія та викликає негативний емоційний стан підлітка, спричиняючи емоційний дискомфорт. Таким чином у стресових ситуаціях схильність може переходити у девіантну поведінку.

Результати емпіричного дослідження можуть допомогти у профілактиці та корекції девіантної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гонеев А.Д. и др. Основы коррекционной педагогики: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А.Д.Гонеев, Н.И.Лифинцева, Н.В.Ялпаева; Под ред. В.А.Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 280 с.
2. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. Пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.
3. Леонова Л.Г., Бочкарёва Н.Л. «Вопросы профилактики аддиктивного поведения в подростковом возрасте». Учебно-методическое пособие под редакцией зав. кафедрой психиатрии НМИ, члена-корреспондента АН ВШ, действительного члена Нью-Йоркской академии наук, д.м.н., профессора Короленко Ц.П. – Новосибирск: НМИ, 1998. – 50 с.
4. Проблемы измерения психологических характеристик девиантного поведения. Стендовый доклад. Вологда. Центр гуманитарных исследований и консультирования «Развитие». Орел А.Н.
5. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учеб.пособие: В 2 кн. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения. – 480 с.: ил.
6. Швець Г. Девіантна поведінка школярів. Робота психолога з її подолання // Психолог. – 2004. - №23-24. – С.55-60.